

Kisgyóri Roland

NEMZET, ETNIKUM, POLITIKA – ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 422 o.

Közismert tény, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás nem oldotta meg a kelet-közép-európai államok nemzetiségi konfliktusait. Az „etnikai csoda” elmaradása ugyanakkor nemcsak hogy nem zárja ki, hanem egyenesen indukálja a kérdésről folytatott diskurzusok immáron új mederben és keretben való fellevenítését, a problematika modern, európai igényű tárgyalását. A globális folyamatok része és következménye által (is) generált migráció ugyanakkor – jelentős hatást gyakorolva a 20. századból átörökölt nemzetiségi-etnikai feszültségekre – új kihívások és problémák elé állítja a 27 tagállam politikai döntéshozóit éppúgy, mint az egyes országok gondolkodó elitjét, felelősséget érző és vállaló intellektüeljeit.

Kiemelt jelentőséggel bír ennél fogva az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok *Etnopolitikai modellek Európában* című kutatása keretében elkészült, 15 tanulmányt tartalmazó kötet, mely alapjául a Budapesti Corvinus Egyetem és a Teleki László Intézet által szervezett két konferencia előadásai szolgáltak. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete által vezetett és folyamatban lévő kutatás első eredményeire épülő mű szerkezetét tekintve három nagyobb és hat kisebb egységre bontható. Az első és második fejezet a nemzetnek mint a politikai közösség alapjának meghatározó jegyeit és sajátosságait, a nacionalizmus és nemzetállam összefüggéseit, illetve a nemzetfogalom kettősségének, politikai és kulturális értelmezési keretének elemzését adja, elsődlegesen a modern politikai közösségekre építve.

A kötetet a szerkesztők előszava után Bódig Mátyás politikafilozófiai írása nyitja, aki a nemzeti önmeghatározás kérdését elemezve a modern magyar politikai közösség identitását az etnokulturális nemzetfogalom keretei között értelmezi, és arra a következtetésre jut, hogy a politikai közösségben megtestesülő értékek az etnokulturális nemzetfelfogás tekintetében prepolitikai jellegű kulturális mintákhoz kötődnek, vagyis nem feltételezik sem a demokráciát, sem pedig a joguralmat; a közöttük lévő kapcsolat ennél fogva esetleges.

Különös figyelmet igényel Pap András László írása, amely a nemzet, nemzetállam és a nacionalizmus közötti kapcsolatrendszerrel tárgyalva a globalizált politikai és gazdasági térben bekövetkező nemzetállami szerepváltozásra koncentrálnak, nevezetesen, hogy utóbbi folyamat mennyiben hat ki a nemzet és a nacionalizmus lényegére. A szerző Eric Hobsbawm-mal egyetértésben úgy véli, hogy a nemzetállamok szerepének átalakulása nem teszi meghaladottá és feleslegessé a nacionalizmus létét, lévén az a társadalmi integráció lazulása, elerőtlenedése esetén bizonyos esetekben az orientációvesztés ellen ható erővé válhat. A globalizált világ nemzetállamot meghaladó kockázatközössége pedig még nem eredményezett új típusú közösséget, ezért a nemzetre mint kollektív identitásra, szolidáris és demokratikus közösségre továbbra is szükség van.

A *politikai és kulturális nemzet* címet viselő fejezetet Bakk Miklós nyitja, aki a nemzet és a modernitás összefüggésrendszerén keresztül a nemzetet létrehozó folyamat, a nacionalizmus két fő európai – francia és német – típusa létrejöttén és eltérésein át a nemzet modern fogalmának kialakulását mutatja be. Szól a nemzetépítés négy alapvető prototípusáról, a klasszikus nyugat-európai államnemzet-építés, a határokon átnyúló, transzszuverenitást célzó nemzetépítés, az etnoterritoriális közösségek állam alatti, illetőleg a második világháború utáni nyugat-európai bevándorláshullámra reagáló védekező típusú nemzetépítés sajátosságairól. Kiemeli, hogy nemcsak a cselekvő politikai közösségeként felfogott nemzet folyamatosan változó önmeghatározása nem jöhet létre a barát–ellenség viszony konfliktusa nélkül, de a feszültség megléte szükséges a nemzeti közösség fennmaradásához is.

A különféle, elsődlegesen tudományos igényű nemzetfogalmak ábrázolását követően Kántor Zoltán problémafelvetése új színnel gazdagítja a korábbi megközelítési módokat. A szerző szerint ugyanis – a gyakorlati magyar politikát tekintve joggal – kérdőjelezhető meg, hogy a nemzet fogalmának meghatározása egyáltalán tudományos eszközökkel bármikor leírható volt-e, avagy az mindig politikai kérdésként vetődött fel. Egy adott nemzetfelfogásból ugyanis konkrét politikai szemléletmód következik, ennél fogva lényeges különbség mutatható ki a politikai, illetve kulturális értelmezés között. Kántor arra a következtetésre jut, hogy a társadalomtudományok tipológiákat alkotva meghatározhatják ugyan a nemzet fogalmát, ám ezzel a társadalmi folyamatok kevésbé írhatók le. A nemzet-meghatározás és ennek intézményesülése ugyanis a befogadás-kirekesztés kettősségére épül, amely pedig alapvetően politikai kérdés.

Az elméleti megközelítést követően a harmadik és negyedik fejezet gyakorlati nézőpontból fókuszál a nemzetfogalomra, kiemelve a magyarországi álláspontok és viták alkotmányjogi, politikai és közigazgatási aspektusait, bemutatva továbbá a határon túli magyar kisebbségek magyarországi alkotmányos jogait, Románia, Szerbia és Szlovénia etnopolitikai modelljeinek gyakorlati, jogi- és politikai téren megnyilvánuló működését, illetve a közép-kelet-európai etnikai alapú politika uniós perspektíváit.

Különös figyelmet igényel a harmadik fejezeten belül Szarka László írása, amely a kötet csúcspontjának is tekinthető. Tanulmánya alapvetően a kisebbségek helyét vizsgálja a mai magyar nemzetfogalomban, de ebben az összefüggésben kitűnően összegzi és jelöli ki a magyar nemzetpolitika külpolitikai prioritásait is. A szerző úgy véli, hogy a 21. századi európai nemzetek identitásában – részben a megállíthatatlan migrációs folyamatokból következően – egyre inkább azonossá válik a többségi etnikum nyelvi-kulturális közössége az állampolgári közösséggel, amely az adott állam területén élő, állampolgársággal rendelkező személyek összességét öleli fel. A nemzetállamoknak az európai integráció keretei között felül kell vizsgálni, új alapokra kell helyezni saját nemzeti és állami jövőképüket. Szarka szerint a magyar nemzetfogalom újradefiniálásakor az európai folyamatokat érvényesíteni kell, annál is inkább, mert az integrálódó európai tér által kínált kapcsolattartási, intézményi, gazdasági stb. lehetőségek révén – a határon túli magyar kisebbségekkel – kialakuló új kötődések fogalmi szinten is jelentkező alapvető változást érhetnek el.

A korszerű magyar nemzetfogalom ennél fogva befogadó és integratív kulturális közösség is. A nemzeti közösségen belül a magyarországi állampolgárok a határon túli kisebbségi és diaszpóra magyarokkal nemcsak identitásközösséget, hanem regionálisan is tagolt nemzetközösséget alkotnak, épp ezért a nemzetfogalom regionális dimenziójának megteremtése alapvető érdek. A regionális közösségi kötődések állandósulása pedig megteremtheti a fenntartható nemzeti fejlődés regionális alapjait.

Tamás András a közigazgatás nemzeti, illetőleg magyar voltának elemzésekor abból az állításból indul ki, hogy a közigazgatás szempontjából az állam, a nép és a nemzet kategóriái nem feltétlenül esnek egybe, hovatovább pregnáns eltérésük a jellemző. A hazai közigazgatás magyar jellegének meghatározását az állami önállóság, a jogrendszer önállósága, illetve az önálló kultúra összefüggésrendszerében, történeti kontextusban vizsgálja. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a közigazgatás magyar vonása elsődlegesen állami tulajdonságként értelmezhető, az önálló állami létből adódóan belső – politikai és jogi, azaz jogrendszer- és jogrendbeli –, illetve külső – nemzetközi jogi – szuverenitásként. A társadalmi összetartozás emocionális és racionális, a szabadság intellektuális kereteként értelmezett kultúra önálló magyar jellegének léte ugyanakkor, lévén minden társadalomnak létezik önálló kultúrája, magától értetődő evidencia.

Fábián Gyula a romániai magyar kisebbség politikai képviselőinek jogi kereteit vizsgálva először a kisebbség és a jogalanyiség összefüggéseit tárgyalja, majd a kisebbségek politikai képviselői igényének artikulálásában rendkívül fontos szerepet betöltő lakossági etnikai összetételt elemzi. Bemutatja egyebek mellett a politikai képviselőkhöz való jog történeti fejlődését, alkotmányos szabályozását, a kisebbségek parlamenti és helyi politikai képviselői lehetőségeit, kiemelve a helyi autonómia megteremtésének jogi kereteit és a romániai magyarság 1989 utáni autonómia-törekvéseit. A szerző hangsúlyozza, hogy a kisebbségi autonómia elutasítása

Romániában még mindig az alkotmány módosítási korlátaira, az alaptörvényben deklarált egységes és oszthatatlan nemzetállamra való hivatkozással történik, az etnikai alapú régiók létrehozására irányuló törekvéseket újabb érvként pedig az uniós kritériumokkal való „összeegyeztethetlenség” okán utasítják el. Autonómiát ennélfogva csak nemzetközi támogatással lehet kivívni, Magyarország egyfajta védőhatalmi státuszú nyomásgyakorlásával, illetve egy, az etnikai konfliktusok megoldását célzó autonómia-törekvéseket támogató európai folyamat részeként.

Szerbia a Milosevic-éra bukását követően válaszút elé került. A politikai változások természetesen hozták magukkal a szerb nemzet, a szerb politikai közösség öndefiníciójának újrastrukturálási igényét. Losoncz Alpár Szerbiával foglalkozó, rendkívül érdekes tanulmányában a nemzetfogalom közjogi vonatkozásairól ír, melynek során a fogalom közjogi meghatározása szempontjából kiemelt fontossággal bír, a konstituáló hatalom mibenlétének kérdésére keresi a választ, vagyis arra, hogy mi alkotja az alkotmány alkotmányelőtti forrását. Az egyik lehetséges felelet szerint, mivel a szerbiai kisállamiság nem teszi lehetővé a nacionalizmus és a liberalizmus egyensúlyát a kollektív identitás megteremtésében, az országnak le kell mondania a nemzetre vonatkoztatott szimbolikus viszonyítási pontokról. A másik válasz, mely szellemiségéből a 2006-os szerb alkotmány „stílusa” is levezethető, a Milosevic által kompromittált nacionalizmust a polgári elvek alapján a nemzeti integráció érdekében teremti újjá. Az előző rezsimmal való kontinuitás határozott jelenléte pedig, amely egyenesen következik a politikai konszenzus hiányából, a kisebbségek nemzeti integrációja helyett a homogenizáló törekvéseknek kedvez. A szerző kiemeli a kisebbségi érdekérvényesítés azon alkotmányból adódó területeit, ahol a legegésőbb a változtatás szüksége. Kiválóan leírja a vajdasági magyarság hatékony önrendelkezése előtt álló legfőbb akadályokat, feltárva ezek okait, hathatós érveket sorakoztatva a tartomány területi autonómiája mellett.

A kötet harmadik egységében kettő – témájában kiválóan illeszkedő – nemzetközi dokumentum, valamint szintén kettő, Magyarországgal és a határon túli magyarsággal kapcsolatos, illetve a hazai nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó 2006. évi kronológia található. A könyvet magyar és idegen nyelvű forrásokat egyaránt tartalmazó irodalomjegyzék zárja.

A 15 írást és az említett dokumentumokat tartalmazó tanulmánykötet bőséges olvasnivalót kínál, a fenti kiemeléseket tekintsük a recenzori szabadság velejárójának. Minden egyes munka tudományos igénnyel és magas színvonalon megírt, elfogulatlan és tárgyilagos mű, ahol a szerzők némely esetben tetten érhető szemléletkülönbsége – „euro-optimizmus” versus euro-szkepticizmus – még inkább színesíti a kötetet, árnyalja annak üzenetét. A recenzor csupán a magyar nemzetfelfogás történeti fejlődésének erőteljesebb ábrázolását hiányolja, és úgy véli, hogy a főbb nemzetfogalmi értelmezések összevetése a jelen magyar, illetve európai áramlataival szintén érdeklődésre tarthat számot.

Az apróbb, nyomdatechnikai jellegű hibák (például az első elemzés záró sorainak lemaradása, vagy a tizedik tanulmányban az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatának 1944 helyett 1941-re való kelezése) nem zavarják a megértést.

Összességében megállapíthatjuk, hogy jól sikerült alkotást vehet kezébe a tisztelt Olvasó, amely az elméleti megközelítési szempontokat és állításokat remekül ötvözi gyakorlati példákkal, az etnikai alapon szerveződő kisebbségi közösségek érdekérvényesítésére és politikai részvételére vonatkozó gyakorlattal. A valós problémák, öngazgatási törekvések és lehetőségek ábrázolása révén a kötet elolvasása után kirajzolódik előttünk a 21. század elejének kelet-közép-európai, sokszor meg lehetőségen Janus-arcú kisebbségpolitikája.

Koszovó függetlensége és a jelenleg is zajló nyugat-balkáni folyamatok különösen aktuálissá teszik a tanulmányokban megfogalmazottakat. Ne feledjük Bibó István 1946-ban papírra vetett gondolatait: „Közép- és Kelet-Európa (...) a világ békéjének a legnagyobb veszedelme marad mindaddig, amíg a legnagyobb anarchiának, a legnagyobb bizonytalanságnak és a legnagyobb elégedetlenségnek a területe marad.” Ennek szellemében bízunk benne, hogy a kötet megteszi hatását.